

Київський університет імені Бориса Гріченка

**УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА
В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ТА ІНФОРМАЦІЙНОМУ
ПРОСТОРІ**

Вінниця
ТОВ «ТВОРИ»
2018

УДК 930.1(477)
ББК 63.3(4УКР)
У 45

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 8 від 29 березня 2018 року)*

Рецензенти:
Ресніт Олександр Петрович, заступник директора з наукової роботи,
завідувач відділу історії України XIX — початку XX ст. Інституту історії
НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
Національної Академії Наук
Дровозюк Степан Іванович, ректор КВНЗ «Вінницька академія неперервної
освіти» доктор історичних наук, професор

У 45 **Українська історична наука в сучасному освітньому та
інформаційному просторі:** монографія / Наукова редакція д.і.н. проф.
О.О.Салати. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. – 356 с.

ISBN 978-617-7706-81-5

Монографія присвячена аналізу наукових підходів до вивчення історичного процесу та суспільного розвитку. Автори намагаються дати відповіді на деякі питання дослідження історії, з урахуванням світового досвіду вивчення історичного процесу. Здійснено аналіз традицій вітчизняного та зарубіжного історіописання, зокрема дослідження окремих питань історії України, європейської історії, методологічних засад історичного пізнання.

Монографія призначена для професійних істориків, учителів і студентів, усіх, хто цікавиться історією як наукою.

УДК 930.1(477)
ББК 63.3(4УКР)

© Колектив авторів, 2018
© ТОВ «ТВОРИ», 2018

ISBN 978-617-7706-81-5

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ I. Українська історіографія у контексті розвитку європейської історичної науки	
Шандра І. О. Сучасні західні теорії у вивченні представницьких організацій підприємців пореформеного періоду	8
Куцик Р.Р. Проблеми інформаційного впливу на події Першої світової війни у сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії	21
Мартиненко В.В. Виникнення Білоруської Народної Республіки 1918 року : історіографічно-джерелознавчий аналіз.....	38
Салата О.О. Інформаційно-пропагандистське протистояння нацистської Німеччини та СРСР в зарубіжній історіографії	48
Андрєєв В.М. Віктор Петров та його діяльність в інформаційному та освітньому просторі післявоєнної Німеччини (1945-1949): європейські виклики та національна традиція	59
Іванов Д.І. Історіографія британського зовнішньополітичного процесу кінця XX–початку XXI ст.	78
Саган Г.В. Новітня історія південних слов'ян в українській історіографії: сучасні тенденції та особливості.....	92
Доценко В.О. Міф про походження і обраність в історичній пам'яті народу та його вплив на подолання постколоніального синдрому	114
Розділ II. Історія України в сучасному історіографічному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації	
Удод О.А. Проблема «подолання» історії» у сучасному українському суспільстві	125
Лисенко О.Є, Хойнацька Л.М. Міждисциплінарні зв'язки у студіюванні проблематики Другої світової війни: деякі теоретико-методологічні аспекти.....	137
Драч О.О. Міждисциплінарні історичні дослідження: психоісторія як напрям наукових студій	155
Ричка В.М. Сучасні проблеми студіювання історії Київської Русі	173
Кривошея І.І. Світ козацької старшини другої половини XVII ст. крізь призму міських актових книг Лівобережжя	182
Тарасенко О.О. Школа істориків Університету Св. Володимира у середині 30-х – на початку 60-х рр. XIX ст.	202
Ладний Ю. А. Етнополітика Української національної революції 1917–1921 рр. в історико-етнологічних дослідженнях	238

Логінова Г.М. Психолінгвістичний вимір ментальної символіки на прикладі іншомовного діалогу у міжкультурному просторі Ніжина255

Розділ III. Академічна і університетська історична наука: проблеми взаємодії та інтеграції

Левітас Ф.Л., Трухан О.Ф. Історичні візії у сучасних методологічних дискурсах271

Городня Н.Д., Корнієнко А.Ю. Використання методології соціологічного дослідження для вивчення сучасної історії: події в Україні 2013-2017 рр. очима київських студентів289

Баханов К.О. Проблема імпорту західних теорій на прикладі запровадження цивілізаційного підходу до шкільної історичної освіти в Україні..... 304

Даниленко В.М., Романюк І.М. Проблеми формування змісту шкільної історичної освіти за роки незалежності України323

Бонь О.І. Музичне середовище Києва 1920 років у дзеркалі еґо-документів338

Список авторів332

ПЕРЕДМОВА

В епоху становлення інформаційного суспільства, вплив Інтернету на духовне життя людини і суспільства набули більшої актуальності. Дуже цікавою видається проблема впливу Всесвітньої мережі на освіту та історичну свідомість.

Перспективи освіти в інформаційному суспільстві багато в чому пов'язані з особливостями його духовної культури. В сучасному суспільстві значну роль у формуванні уявлень людини про світ відіграють засоби масової інформації, багато в чому стандартизуючи образи, що формуються у суспільній свідомості. В інформаційному суспільстві відбувається не стільки прискорення потоку інформації, скільки зміни його глибинної структури на основі демасифікації засобів інформації. Перспективи освіти пов'язані зі зміною місця людини та її цінностей в інформаційному суспільстві. Якщо для всіх попередніх типів суспільного устрою характерна орієнтація на матеріальні цінності, то перехід до інформаційного суспільства висуває на перший план людські цінності.

У процесі переходу до інформаційного суспільства змінюється базова мета освіти, яка полягає не стільки у психологічній підготовці, скільки у забезпеченні умов для самовизначення і самореалізації особистості. Це твердження базується на зміні ставлення до людини як складної системи і до знання, яке повинно бути звернено у майбутнє, а не у минуле. Критерієм реалізації нової освітньої моделі стає випереджаюче відображення або ступінь «пізнання майбутнього». У новій освітній парадигмі той, хто навчається стає суб'єктом пізнавальної діяльності, а не об'єктом педагогічного впливу. Діалогічні відносини, виникаючі при цьому між викладачем і студентом визначають основні форми організації навчального процесу. Результатом стає активна, творча діяльність учня та студента, далека від простої репродукції.

Сучасна людина має володіти не тільки певним обсягом знань, а й бути здатною навчатися: шукати і знаходити необхідну інформацію, щоб вирішити ті чи інші проблеми, використовувати різноманітні джерела інформації для вирішення цих проблем, постійно здобувати додаткові знання.

Отже, при переході до інформаційного суспільства радикально змінюється система освіти. Інакше кажучи, становлення інформаційної цивілізації пов'язане з розвитком нової освітньої системи.

Важливою рисою цієї системи стає глобальність, тобто світовий характер з усіма властивими йому глибинними взаємозалежними процесами.

ресурс значною мірою втрачений за минулі століття, але навіть ті книги, що вицілили, дозволяють зазирнути в буденність українців другої половини XVII ст. і реконструювати різноманітні сторони життя козацької старшини, її уявлення про світ і ставлення до тогочасних явищ і подій.

О.О. Тарасенко

ШКОЛА ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА У СЕРЕДИНІ 30-х – НА ПОЧАТКУ 60-х років XIX СТ.

Школа істориків Київського Імператорського Університету Св. Володимира, як корпорація особистостей, об'єднаних за професійною ознакою формувалася протягом XIX – початку XX ст. із викладачів, які працювали на кафедрах всесвітньої та російської історії з часу відкриття закладу в 1834 р. і до його ліквідації у 1920 р. Їхня наукова діяльність стосувалася різних наукових напрямів і течій, але корпоративна наукова спадщина належала тому вищому навчальному закладу, в якому ці вчені працювали. Враховуючи це, вважаємо за можливе об'єднати їх під назвою Школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст. (далі – *Школа істориків*). Саме історики Університету Св. Володимира XIX ст. були серед фундаторів української історичної освіти й науки.

Актуальним напрямом сучасної історичної науки є дослідження становлення й розвитку університетської історичної освіти та науки в XIX – на початку XX ст., а також об'єктивне та всебічне дослідження життя, наукової діяльності та спадщини попередніх поколінь істориків, які працювали в університетах України та зробили свій внесок у розвиток освіти, науки, культури України, сформували традиції українського освітнього і наукового простору. Вивчення історії становлення та розвитку Школи істориків Київського імператорського Університету Св. Володимира протягом XIX – початку XX ст. має вагоме значення для розуміння становлення та розвитку самої університетської історичної науки у XIX – на початку XXI ст. у цілому. Отже, йтиметься про дослідження проблеми «Школа істориків Університету Св. Володимира в історіографії XIX – початку XXI ст.»¹.

¹Тарасенко, Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. – К.: Логос, 1995. – 276 с.

Тарасенко, О.О. Становлення вітчизняної історичної освіти у Київському університеті // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті: матеріали

Пошанувуючи викладачів кафедр російської історії В.Ф. Домбровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова та всесвітньої історії В.Ф. Циха, О.І. Ставровського, В.Я. Шульгіна, які своєю викладацькою і науковою діяльністю від середини 30-х до початку 60-х років XIX ст. започаткували, становлення першого та другого періодів існування Школи істориків Університету Св. Володимира, маємо за мету проаналізувати спогади про цих учених сучасників, студентів, слухачів, колег, які виразно оцінили й схарактеризували діяльність зазначених істориків у контексті їхньої доби, яскраво змалювали їх як непересічні особистості, які жили й активно творили свій час. Спогади дозволяють відчувати епоху та людей, які її продукували та глибше зрозуміти викладачів, причетних до формування Школи істориків Університету Св. Володимира у XIX ст.

Для поколінь студентів, які вчилися в Університеті Св. Володимира із середини 30-х – до початку 60-х років. XIX ст., для тих, хто досліджував історію Університету та життя Києва зазначеного часу імена В.Ф. Домбровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова, В.Ф. Циха, О.І. Ставровського, В.Я. Шульгіна назавжди залишилися у вдячній пам'яті та пошані.

Варто нагадати, що в перші три десятиліття своєї діяльності історико-філологічне відділення філософського факультету Університету Св. Володимира було представлене істориками – випускниками Харківського

Республіканської науково-практичної конференції. К., 20–21 жовтня 1992 р. – К., 1993. – С. 39–43.

Тарасенко, О. Класична наукова школа істориків Київського університету Св. Володимира у XIX ст. // Історія. Частина I: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Х.: Око, 1996. – С. 225–228.

Тарасенко, О. Внесок наукової школи істориків Київського університету у становлення національної історичної освіти і науки // Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції «Образ епохи. Культурне середовище Києва кінця XIX – початку XX ст.». К., Будинок вчених НАН України 20–22 листопада 1995 р. – К.: Міжнародний Фонд «Відродження», 1995. – С. 152–154.

Тарасенко, Ольга. Історична освіта у Київському університеті (до 165-річчя від дня заснування) // Історія України. – 1999. – № 39. Жовтень (151). – С. 5–6; № 41. Листопад (153). – С. 5–8; № 42. Листопад (154). – С. 2–5.

Тарасенко, О.О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175 річчя від дня заснування) // Історична думка, № 1(2), 2010. – 59 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf

університету (В.Ф. Цих, М.І. Костомаров), Ніжинської гімназії вищих наук (В.Ф. Домбровський), Головного Педагогічного інституту в Санкт-Петербурзі (О.І. Ставровський, П.В. Павлов), Університету Св. Володимира (В.Я. Шульгин).

Проведене автором вивчення соціокультурних портретів В.Ф. Домбровського¹, М.І. Костомарова², П.В. Павлова³, В.Ф. Циха⁴, О.І. Ставровського⁵, В.Я. Шульгіна¹ дозволяє досліджувати історію становлення

¹Тарасенко, О. Школа істориків Університету Св. Володимира: штрихи до творчого портрету Василя Федоровича Домбровського // *Science Rise*, 2015. – №7/1(12). – С. 37-41.

²Тарасенко, О.О. Школа істориків Університету Св. Володимира: Микола Іванович Костомаров // *Київські історичні студії*. – 2016. – Вип. 1. – С. 127-134.

Тарасенко, О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В.Ф. Домбровський та М.І. Костомаров // *Грані*, 2015. – №. 12/2 (128). – С. 59-68.

Тарасенко, О.О. Представники народницького напрямку Микола Костомаров та Іван Лашніков (школа істориків Університету Св. Володимира) // *Science Rise*, 2015. – № 11(16). – С. 64-68.

³Тарасенко, О.О. Викладацька діяльність П.В. Павлова в Університеті Св. Володимира у середині XIX ст. // *Література та культура Полісся*. – 2007. – Вип. 38. – С. 236-248.

Тарасенко, О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: Платон Васильович Павлов // *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*, 2015. – Том7, №10. – С. 5-30.

Тарасенко, О.О. Спогади про професора Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. – 2016. – Вип. 45. – С. 80-85.

Тарасенко, О.О. Спогади М.І. Костомарова про П.В. Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) // *Гілея: науковий вісник*. – 2016. – Вип. 105 (2). – С. 133-139.

Тарасенко, О.О. Спогади В.Й. Португалова про професора Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) // *Матеріали XII Міжнародної наукової інтернет конференції «Актуальні наукові дослідження сучасності (22–24.12. 2015)»*. Історія. Збірник наукових праць. Київ, 2015. – С. 77-85.

Тарасенко, О.О. Штрихи до соціокультурного портрету істориків Університету Св. Володимира В.Ф. Домбровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. – 2016. – Вип. 2(1). – С. 100-112.

⁴ Olha Tarasenko, Survey of Historiography of Kyiv "St. Volodymyr" University School of Historians (1834-1866). – P. 31-52. Електронний ресурс. [Режим доступу]: http://atlas.usv.ro/www/codru_net/CC24/1/school.pdf

⁵Тарасенко, Ольга. Школа істориків Університету Св. Володимира: штрихи до творчого портрету Олексія Івановича Ставровського (1811–1882) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. – 2017. – Випуск 49. – 24 с. (прийнято до друку).

Тарасенко, О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В.Ф. Цих та // *Грані*. – 2017. – Том20. – №7(147). – С. 15-31.

Школи істориків Університету Св. Володимира у XIX ст., глибше осмислювати життя, викладацьку, наукову, просвітницьку діяльність згаданих викладачів у започаткуванні традицій Школи істориків та усвідомити спадкоємність цих традицій взагалі.

Автор зробила висновок про те, що Володимир Францович Цих, Василь Федорович Домбровський, Олексій Іванович Ставровський, Микола Іванович Костомаров започатковували перший період становлення Школи істориків, який тривав із 1834 р. – до кінця 40-х років XIX ст., а Платон Васильович Павлов, Олексій Іванович Ставровський, Віталій Якович Шульгін продукували другий період становлення Школи істориків, – із кінця 40-х до середини 60-х років XIX ст.

Біля витоків формування Школи істориків Університету Св. Володимира та її традицій перебував Володимир Францович Цих (1805–1837)², український історик, викладач, учений, життя, наукова та викладацька діяльність, наукова спадщина якого із повним правом належать Харківському університету³ та Університету Св. Володимира в Києві⁴. Харківський період життя і діяльності історика охоплює дванадцять років (1822–1834), Університету Св. Володимира в Києві він віддав три останні роки свого життя (1834–1837), за які встиг багато зробити і залишивши по собі добру пам'ять⁵. В.Ф. Цих був причетний до формування як Харківської школи істориків, так і Школи істориків

¹Тарасенко, О.О. Спогади про професора Шульгіна (школа істориків Університету Св. Володимира) // *Інтелігенція і влада*. – 2016. – Вип. 34. – С. 207-223.

Тарасенко, О.О. Віталій Шульгін за спогадами Василя Авсеєнка (школа істориків Університету Св. Володимира) // *Науковий потенціал 2016. Історія. Збірник наукових праць*. – 2016. – С. 44-56.

Тарасенко, О.О. Спогади В.Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира // *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. – 2016. – Вип. 130 (2). – С. 81-89.

²Рудаков, В. Цых Владимир Францевич // *Русский биографический словарь*. – СПб. – 1901. – Т. 19. – С. 496-497.

³Вязигин, А.С. Цых Владимир Францевич // *Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905)* под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багаля. – Харьков, 2007. – С. 257–259.

⁴Фортинский, Ф.Я. Цых Владимир Францевич // *Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834–1884)* под ред. В.С. Иконникова. – К., 1884. – С. 724–728.

⁵ Шульгин В. История университета св. Владимира [Текст] / В.Шульгин. – СПб. : Тип. Рюмина и К., 1860. – 230 с.

Університету Св. Володимира, зробив внесок у розвиток освіти й науки на українських землях Російської імперії 30-х років XIX ст. в цілому¹.

Стрімкий злет його викладацької та адміністративної кар'єри від ад'юнкта кафедри загальної історії Харківського університету в 1833 р. до ординарного професора в 1835 р. та ректора Університету Св. Володимира в 1836 р. переконують, що В. Цих був видатною особистістю².

Нове «відкриття» «забутого професора» Циха відбулося на початку ХХІ ст. До вивчення його життєвого шляху та наукової спадщини звернулися дослідники Оксана Ручинська³, Юлія Кисельова⁴, Сергій Лиман⁵.

В.Ф. Цих викладав історію стародавнього світу, середніх віків і нову історію (до середини XVIII ст.), що було звичайною практикою як російських, так і зарубіжних університетів. Викладач мав дар передавати свої знання іншим. Студент Харківського університету Д.П. Хрущов зазначав, що «любимець наш В.Ф. Цых, прийдя в аудиторию, нікогда не восходил на кафедру, а говорил лекции наизусть, ходя взад и вперед, и непрерывно нюхал табак, которым до конца лекции была запылена вся передняя часть его панталон»⁶.

У квітні 1834 р. В.Ф. Цих був переведений із Харківського університету екстраординарним професором кафедри загальної історії у Київський імператорський Університет Св. Володимира, який мав відкритись у липні цього ж року.

¹ Стельмах, С.П. Цих Владимир Францович // *Энциклопедия истории Украины: у 10 т. редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Институт истории Украины НАН Украины. – К., Наукова думка, 2013. – Т. 10: Т–Я. – С. 480.*

² Тарасенко, Ольга. Школа историков Университета Св. Владимира: штрихи к творческому портрету Владимира Францевича Цыха (1805–1837).

Тарасенко, О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В.Ф. Цих та О.І. Ставровський. – С. 15–31.

³ Ручинська, Оксана. Біля витоків харківського антикознавства: Володимир Францевич Цих // *Україна: історія, культура, мистецтво: українсько-сербський збірник. – Харків: Темпора, 2009. – Вип. 4. – С. 49–58.*

⁴ Кисельова Ю. Історіографічна проблематика у наукових працях В.Ф. Циха // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 12. – С. 276–282.*

⁵ Лиман, С.І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах Володимира Францевича Циха (1805–1837) // *Вісник Харківської державної академії культури. – 2012. – Вип. 38. – С. 15–24.*

⁶ Хрущев, Д.П. Из воспоминаний // *Харьковский университет XIX – начало XX века в воспоминаниях его профессоров и воспитанников. – Т. 1. – Харьков, 2008. – С. 166.*

Цікаво, що саме в цей час М. В. Гоголь мріяв переїхати до Київ та посісти кафедру історії в Університеті Св. Володимира. Про його призначення клопотали О.С. Пушкін, В.А. Жуковський, П.А. Вяземський, міністр внутрішніх справ Д.М. Блудов та міністр юстиції Д.В. Дашков, до нього прихильно ставився міністр народної освіти С. С. Уваров, але кафедру історії в Університеті Св. Володимира очолив В.Ф. Цих. Єлизавета Замислова у статті «Н.В. Гоголь – историк и его “соперник” В.Ф. Цых»¹ відтворила історію заочної боротьби М.В. Гоголя та В.Ф. Циха за кафедру загальної історії в Університеті Св. Володимира в 1834 р., оцінила й порівняла рівень компетентності, наукових досягнень і потенційних здібностей претендентів, провела аналіз їхніх публікацій, який засвідчив, що вибір на користь В.Ф. Циха виявився виправданим. Молодий учений впевнено орієнтувався в історіографії і встиг заявити про себе як про науковця та педагога-професіонала. Генію М.В. Гоголя судилося виявитися в літературній царині, в якій він і увічнив своє ім'я.

В.Ф. Циха називали шляхетною людиною, за чесність, принциповість вважали окрасою обох університетів – і в Харкові, і в Києві. Студенти характеризували його як «человека вполне современного и ученого. Цых был идолом студентов, а уважение к нему [...] было близко к страху, потому что он подавлял слушателей своей ученостью и громадностью своего преподавания»².

Студенти В.Ф. Циха підкреслювали, що його викладання допомогло їм зрозуміти справжнє наукове значення історії: «С ясностью и отчетливостью, хотя ярко и сжато, преподавал он фактическую часть истории, но в то же время со всей полнотой и обстоятельностью следил за развитием внутренней жизни народов, их общественного быта и цивилизации. [...] Одаренный профессор, захватывая слушателей своими лекциями, знакомил нас с трудами и исследованиями современных писателей Геерена, Гердера, Нибура, Тьери, Гизо и других»³.

¹ Замислова, Е. Е. Н. В. Гоголь-историк и его «соперник» В.Ф. Цых // *Электронный научный журнал Факультета журналистики МГУ имени М.В. Ломоносова: История литературы и публицистики. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова. – 2015. – Выпуск №3. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/1816>*

² Бузескул, В.П. О лекциях В.Ф. Цыха профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века // В.П. Бузескул. – Х., 1910. – С. 2–3.

³ Из воспоминаний студента Н. // *Харьковский университет XIX – нач. XX века в воспоминаниях его профессоров и воспитанников. – Т. 1. – Х., 2008. – С. 101–102.*

Студентські записи лекцій В.Ф. Циха, які він читав у Харкові, в 1910 р. вивчив і проаналізував Владислав Петрович Бузескул¹, професор кафедри всесвітньої історії Харківського університету в 1885–1920 рр., український історик античності, академік АН СРСР, академік ВУАН.

Слухачі В.Ф. Циха згадували, що в своїх лекціях він не лише розповідав факти в хронологічній послідовності, а й намагався з'ясувати їх причини².

Аналіз наукового доробку В.Ф. Циха як історика-медієвіста, поведений С.І. Лиманом³, свідчить про те, що вчений належав до найбільш професійних істориків 1830-х років. Медієвістика в університетах Російської імперії в той час ще остаточно не виокремлювалась як галузь історичної науки, а її представники мали вкрай низьку наукову продуктивність.

11 грудня 1835 р. В.Ф. Цих був призначений проректором і виконуючим обов'язки ректора після відставки першого ректора Університету Св. Володимира видатного українського вченого-енциклопедиста, фольклориста, історика, філолога, етнографа, ботаніка, поета із старшинського козацького роду Полтавщини Михайла Олександровича Максимовича⁴.

15 грудня 1836 р. указом імператора В.Ф. Цих був затверджений на посаді ректора Університету Св. Володимира⁵. В.Ф. Цих брав активну участь в організації будівництва головного червоного корпусу Університету Св. Володимира (головний архітектор споруди Університету та Ботанічного саду – академік архітектури Беретті). Під час ректорства В.Ф. Циха було відкрито юридичний факультет.

Науково-педагогічна діяльність В.Ф. Циха проходила у період популяризації досягнень, накопичених медієвістикою Західної Європи, і завдання її популяризації В.Ф. Цих виконував повністю. Ґрунтовне знання

¹Бузескул, В. О лекциях В.Ф. Цыха, профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века // Сборник Харьковского историко-филологического общества, 1913. – Т. XIX. – С. 188-190. О лекциях В.Ф. Цыха, профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века. – Харьков, 1910. – 7 с.

²Бузескул, В. О лекциях В.Ф. Цыха... – С. 190.

³Лиман, С.І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах Володимира Францевича Циха (1805–1837). – С. 15-24.

⁴Шип, Н.А. Максимович Михайло Олександрович //Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 6: Ла–Мі. – С. 460.

⁵Ректоры Киевского университета 1834–2006 / КНУТШ; В.В. Скопенко, В.А. Короткий, Т.В. Табенская, И.И. Тищенко, Л. Шевченко. – Киев: Лыбидь, 2006. – С. 60-61.

предмету, надзвичайна пам'ять, талант лектора – за все це сучасники В.Ф. Циха вважали його викладачем європейського рівня.

Професор Цих свої лекції читав із майстерністю досконалого оратора, спираючись на новітні дослідження, ознайомлював слухачів із джерелами, одним із перших застосовував критичний метод у вивченні та опрацюванні джерел, обґрунтував багато визначень і понять у сфері історії та філософії історії. Студенти характеризували його як людину сучасну і вчену, шанували за глибокі знання і майстерність викладання. В.Ф. Цих любив молодь, яка платила йому тим же. В.Ф. Цих підняв рівень викладання всесвітньої історії на високий рівень.

Наукова спадщина, висловлені думки з питань античності, середньовіччя, історіографії свідчать про те, що В.Ф. Цих був надзвичайно ерудованим ученим з неординарним підходом до історії як науки. Знаменно, що саме така особистість стояла біля джерел формування Школи істориків Університету Св. Володимира в XIX ст. у Києві, завдяки вченому заклалися традиції культу знань, високої ерудиції, загальної культури, прагнення творити, професійно виховувати і навчати. Володимир Францович Цих був взірцем людини, викладача, науковця, що ми, вдячні нащадки, з вдячністю та пошаною стверджуємо. Прожив історик усього 32 роки.

Біля витоків виникнення і формування Школи істориків Університету Св. Володимира перебував і професор російської історії Василь Федорович Домбровський (1810–1845)¹. Завдяки своїм обдарованості, здібностям, педагогічному таланту В.Ф. Домбровський вирізнявся із оточення. Ці якості були основою вдалої викладацької кар'єри: від учителя історії Київського повітового училища в 1833 р. до старшого вчителя історії у Першій київській гімназії в 1836 р. Міністра просвіти С.С. Уварова, під час лекцій зачарували прекрасні ораторські здібності, чуття слова та чудова пам'ять педагога. Відтак Домбровського викликали до Санкт-Петербурга для ознайомлення з методом викладання історії О.Ф. Язвинського та методикою викладання російської історії М.Г. Устрялова, – російського історика, археографа, придворного історіографа, професора Санкт-Петербурзького університету, автора

¹Домбровский, В.Ф. /Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884). – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 182-186. Домбровский, В.Ф. Энциклопедический словарь. – СПб., 1893. – С. 945-946.

Шевченко, Л.В. Домбровский Василь Федорович //Енциклопедія історії України: у 10 т. /Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2004. – Т.2: Г-Д. – С. 441.

підручників з історії для гімназій. Після повернення в Київ В.Ф. Домбровський був призначений викладачем, 1838 р. – ад'юнктом, 1840 р. – виконувачем обов'язків екстраординарного професора в Університет Св. Володимира на кафедру всесвітньої та російської історії і статистики¹.

За спогадами студента Миколи Гербея (1827–1883), російського поета, перекладача, редактора та видавця, студенти із задоволенням відвідували лекції професора Домбровського, його аудиторія завжди була заповненою². Популярності вченого серед київської інтелігенції сприяли цікаві привселюдні лекції з російської історії, які він започаткував і проводив узимку протягом 1841 та 1842 рр.

В.Ф.Домбровського вважають зачинателем викладання російської історії в Університеті Св. Володимира, яку він читав протягом 1838–1844 рр. Його праці «Острожская старина»³, «Луцк»⁴, «О Кременецком замке»⁵ були одними із перших краєзнавчих досліджень Правобережжя України і для свого часу становили значний науковий інтерес⁶.

Науковці Університету Св. Володимира були серед перших і постійних працівників Київської археографічної комісії (Тимчасової комісії для розбору давніх актів), яка була заснована в Києві як спеціалізована наукова інституція для вивчення та розробки практичних, теоретичних і методичних проблем археографії, офіційно існувала як урядова установа при канцелярії Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора, була першою загальноукраїнською інституцією та одним із найбільших і найавторитетніших центрів виявлення, вивчення та публікації джерел

¹ Тарасенко, О. Школа істориків Університету Св. Володимира: штрихи до творчого портрету Василя Федоровича Домбровського. – С. 37–41.

² Гербель, М. Лицей князя Безбородко. Гимназия высших наук и лицей кня. Безбородко. – 2-е изд. перераб. и доп. – СПб., 1881. – 474 с. – С. 390.

³ Домбровський, В.Ф. Острожская старина // Киевлянин. – Кн. I. – 1840. – С. 81–118. Домбровський, В.Ф. Очерк г. Чернигова и его области в древнее и новое время. – Киев, 1846. – 49 с.

⁴ Домбровський, В.Ф. Луцк // Киевлянин. – Кн. II. – 1841. – С. 49–67.

⁵ Домбровський, В.Ф. О Кременецком замке // Киевлянин. – 1850. – С. 39–44.

⁶ Тарасенко, О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В.Ф. Домбровський та М.І. Костомаров. – С. 59–68.

Тарасенко, О.О. Штрихи до соціокультурного портрету істориків Університету Св. Володимира В.Ф. Домбровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова. – С. 100–112.

історії України XIV–XVIII ст. на Наддніпрянщині, консолідувала українських істориків, археографів Наддніпрянської України¹.

Внесок В.Ф. Домбровського у формування української археографії у 40-х роках XIX ст. Значущим. Історик був одним із чотирьох членів-співзасновників Київської археографічної комісії. Учений першим із діячів Комісії оцінив значення актових книг для історичної науки та археографії і зробив спробу їхньої класифікації. Як зазначає дослідник історії Київської археографічної комісії О.І. Журба², саме завдяки зусиллям і наполегливій праці В.Ф. Домбровського були збережені безцінні пам'ятки минулого Волині. Унаслідок наукової експедиції історика влітку 1843 р. на Волинь за маршрутом Київ – Житомир – Кременець – Почаїв – Луцьк – Володимир-Волинський – Київ (понад 1000 км) зібрано документи, що склали фундаментальну джерельну базу видань Київської археографічної комісії. Важливою була діяльність дослідника у складанні коротких описів архівів на Волині, де на той час збереглося чимало рукописних реліктів та судово-адміністративних книг XVII–XVIII ст. Першим із діячів Київської археографічної комісії В.Ф. Домбровський оцінив значення актових книг для історичної науки й археографії та зробив спробу їхньої класифікації³.

Із кінця 50-х років XIX ст. основу видавничої діяльності Київської археографічної комісії становила переважно публікація матеріалів актових книг Правобережної України. Зібрані В.Ф. Домбровським історичні документи стали джерельною базою перших видань Київської археографічної комісії. За підрахунками О.І. Журби вони становили 31 % від загальної кількості документів, що увійшли до двох перших відділів першого тому «Пам'ятников». Висловлені істориком думки й запропоновані теми (видання матеріалів з історії унії, про життя на Волині князя А.М. Курбського) були здійснені у наступних працях його колегами⁴.

¹ Ясь, О.В. Київська археографічна комісія // Енциклопедія історії України: у 10 т. /Редкол: В.А. Смолій (голова) та ін; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2007. – Т. 4: Ка–Ком. – С. 218.

² Журба, О.І. Значення діяльності В.Ф. Домбровського у становленні Київської археографічної комісії // Вісник Київського університету. Історичні науки. – 1989. – Вип. 31. – С. 48–54.

Журба, О.І. Київська археографічна комісія 1843 – 1921. Нарис історії і діяльності. – К.: Наукова думка, 1993. – 186 с.

³ Журба, О.І. Значення діяльності В.Ф. Домбровського у становленні Київської археографічної комісії. – С. 48–54.

⁴ Журба, О.І. Київська археографічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності. – 186 с.

Восени 1844 р. через хворобу та передчасну смерть В.Ф. Домбровського викладання російської історії в Університеті Св. Володимира припинилося. Прожив історик 35 років.

Після смерті В.Ф. Циха у 1837 р. його місце на кафедрі всесвітньої та російської історії і статистики Університету Св. Володимира зайняв Олексій Іванович Ставровський (1811–1882)¹, який відпрацював в Університеті Св. Володимира до виходу у відставку в 1866 р. у віці 55 років за вислугою 30 річного терміну служби із званням заслуженого екстра-ординарного професора та підвищеною пенсією².

О.І. Ставровський викладав всесвітню і російську історію, статистику, грецьку мову. Він також читав історію в Київському інституті шляхетних дівчат і Київському кадетському корпусі. Саме за викладання історії в Київському кадетському корпусі він отримав ордени Св. Станіслава 2-го та 3-го ступенів та подяку від імператора як висловлення монаршого благовоління³.

Левицкий, О.И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов (1843–1893): Историческая записка о ее деятельности. – Киев, 1893. – 142 с.

Коваль, О. Домбровський Василь Федорович. Українські архівісти: Біобібліографічний довідник. Упоряд. О.М. Коваль, І.Б. Матяш, В.С. Шандра. – Випуск перший (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999. – 117 с.

Тарасенко, О.О. Діяльність учених Університету Св. Володимира в Київській археографічній комісії у 50–80-х роках XIX ст. // Київ у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: національний та європейський контекст: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 13 квітня 2011 р. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – С. 67–72.

¹Фортинский, Ф.Я. Ставровский А.И. /Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834–1884) [Текст]. Составлен и издан. под ред.: В.С. Иконников. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 619–622.

Ставровский, Алексей Иванович //Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1900. – Т. 31. – П/т. 61. – С. 387.

Кравец, Ф. Ставровський Александр Иванович //Русский биографический словарь в 25 томах. – Том XIX. Смеловский – Суворина. – СПб.: Тип. Товарищества Общественная Польза, 1909. – 620. – С. 310–311.

²Тарасенко, Ольга. Школа істориків Університету Св. Володимира: штрихи до творчого портрету Олексія Івановича Ставровського (1811–1882). – 2017. – Випуск 49.

Тарасенко, О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В. Ф. Цих та О. І. Ставровський. – С. 15–31.

³Фортинский, Ф.Я. Ставровский А.И. /Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834–1884). Составлен и издан. под ред.: В.С. Иконников. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 620.

За тимчасовим Статутом 1833 р., спеціально розробленим для Київського Імператорського Університету Св. Володимира, історико-філологічне відділення філософського факультету мало кафедру всесвітньої та російської історії і статистики. Об'єднання всесвітньої і російської історії на одній кафедрі можна пояснити обережністю російського уряду щодо впровадження вивчення російської історії як вітчизняної у краї, який ще зовсім недавно офіційно визнавався польським, та недостатньою кількістю кваліфікованих викладачів на той час. У 1842 р. за новим Статутом Університету Св. Володимира було утворено окремо кафедру всесвітньої історії та кафедру російської історії. На кожній мав викладати один професор¹.

В історичній літературі склався досить суперечливий образ особистості історика та його науково-педагогічної діяльності під впливом критичних зауважень про рівень його загальної науково-педагогічної підготовки у спогадах М.І. Костомарова та В.Г. Авсеєнка. Так. М.І. Костомаров у своїй автобіографії зазначав: «Профессор всеобщей истории Ставровский был человек, обладавший большою памятью, но почти не знакомивший своих слушателей с современными способами обработки истории и критикой источников; в его преподавании, как замечали студенты, слышалось что-то семинарское»².

Вихованець Університету Св. Володимира, кандидат–претендент на кафедру всесвітньої історії у 1863–1864 рр., письменник, критик, публіцист, журналіст Василь Григорович Авсеєнко (1842–1913) у своїх автобіографічних спогадах «Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852–1863» писав: «Кафедру всеобщей истории разделял с Шульгиным профессор Алексей Иванович Ставровский. [...] Семинарист и потом воспитанник бывшего Главного педагогического института, он получил степень магистра всеобщей истории за диссертацию под заглавием: “О значении средних веков в рассуждении к новейшему времени”. Говорят, покойный Грановский, когда хотел потешить своих друзей, извлекал из особого ящика эту удивительнейшую книжицу и прочитывал из нее избранные места. [...] Во все мое студенчество я не более трех раз посетил лекции Ставровского и очень затрудняюсь

¹Тарасенко, Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти і науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. – С. 21.

Тарасенко, Ольга. Історична освіта у Київському університеті (до 165-річчя від дня заснування) //Історія України. – № 39. Жовтень (151). – С. 5–6; № 41. Листопад (153). – С. 5–8; № 42. Листопад (154). – С. 2–5.

²Костомаров, Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – С. 477.

определить, как и что он читал. [...] не довольствуясь курсом всеобщей истории, Ставорский читал нам еще науку "теорию истории". [...] Я был на первой лекции [...]. От дальнейшего слушания "теории истории" я уклонился"¹.

Промовисто, що Олександр Васильович Романович-Славатинський (1832–1910)², професор кафедри державного права Університету Св. Володимира, який навчався на юридичному факультеті у 1850–1855 рр., охарактеризував самого В.Г. Авсеєнка як «людину суху та холодну», відзначаючи, що він не користувався симпатією на факультеті³.

Ім'я професора Ставорського пов'язане із зародженням медієвістики в Університеті Св. Володимира. Протягом тридцяти років він читав курси лекцій з історії цього періоду та вивченню середньовіччя присвятив свою магістерську дисертацію «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени»⁴.

Доречно нагадати, що російський історик-медієвіст, професор Московського університету Тимофій Миколайович Грановський (1813–1855), який заклав основи наукової розробки західноєвропейського середньовіччя в Російській імперії, розпочав викладати історію середніх віків у 1839 р., на два роки пізніше за О.І. Ставорського та на три роки пізніше за нього у 1845 р., захистив магістерську дисертацію. На ці факти варто зважати історіографам при вивченні особистих стосунків двох медієвістів. На цьому слушно наголошує С.І. Лиман⁵, який уважно й прискіпливо проаналізував магістерську дисертацію О.І. Ставорського та дійшов висновку, що, не зважаючи на компілятивність певних положень, вона у цілому відповідала рівню історичної науки 1840-х років в Російській імперії, в іншому випадку її захист як магістерської дисертації не міг би взагалі відбутися⁶, а розгляд ученим самого питання про значення середніх віків у всесвітній історії був надзвичайно

Тарасенко, О.О. Спогади Миколи Костомарова. – С. 97–102.

¹ Авсеєнко, В.Г. Школьные годы. – С. 720.

² Романович-Славатинський, А.В. /Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) [Текст] /Составлен и издан под. ред. В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С.580–583.

³ Романович-Славатинський, А.В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832–1884 гг. //Вестник Европы, 1903. – Ч.5. – С. 181–205. – С. 186.

⁴ Ставорский, А.И. Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени. – К.: Тип. ун-та, 1841. – 197 с.

⁵ Лиман, С.І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах професора Київського університету Олексія Івановича Ставорського (1811–1882 рр.). – С. 32.

⁶ Там само.

актуальним на той час¹. С.І. Лиман проаналізував наукову спадщину та викладацьку діяльність О.І. Ставорського як історика-медієвіста, що дозволило з'ясувати особливості розвитку раннього етапу медієвістики в Університеті Св. Володимира та в українських землях Російської імперії².

Знаний медієвіст Федір Якович Фортинський (1846–1902) у біографічній статті про О.І. Ставорського відзначав, що дисертація «обнаруживает достаточное для своего времени знакомство с исторической литературой Германии и Франции»³. Магістерська дисертація О.І. Ставорського була першим дисертаційним дослідженням в Університеті Св. Володимира, яке було повністю присвячене західноєвропейській середньовічній історії⁴.

Як підкреслює С.І. Лиман, деякі положення магістерської дисертації О.І. Ставорського не втратили своєї актуальності й у наш час, а в деяких випадках він навіть спрогнозував висновки медієвістів Російської імперії другої половини XIX ст.¹

Поділяємо думку С.І. Лимана про те, що настав час по-іншому розставити акценти у поверхових оцінках творчості О.І. Ставорського, які дісталися у спадок від історіографії XIX ст. про «бездарного Ставорського», який мав «мало общего с наукой».

Висловлені у спогадах М.І. Костомарова та В.Г. Авсеєнка критичні зауваження про О.І. Ставорського, сформували у подальшому короткі, здебільшого негативні згадки про нього істориків у XX ст. Необхідно підкреслити, що професор Фортинський, автор біографічного нариса про О.І. Ставорського, зауважив, що слухачі лекцій та уроків професора Ставорського відзначали, що вони вирізнялися цікавим викладом, проте курс його історії не користувався популярністю. Чому так сталося і ким були його слухачі?

¹ Лиман, С.І. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – Х. : ХГАК, 2009. – 688 с. – С. 174.

² Лиман, С.І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах професора Київського університету Олексія Івановича Ставорського (1811–1882 рр.). – С. 29–40.

³ Лиман, С.І. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – С. 180, 184–185.

⁴ Фортинский, Ф.Я. Ставорский А.И. [Текст] /Ф.Я. Фортинский /Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834–1884)/ Ф.Я. Фортинский / Составлен и издан. под ред.: В.С. Иконников. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 622.

⁵ Лиман, С.І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах професора Київського університету Олексія Івановича Ставорського (1811–1882 рр.). – С.35–36.

Доречно згадати про вплив польського фактора в Університеті Св. Володимира на сприйняття лекцій віроповіданих викладачів російського імператорського університету студентами поляками. Адже польське питання в Києві аж до середини 1860-х років було досить напруженим, і весь період викладацької діяльності О.І. Ставровського у закладі переважали саме польські студенти та викладачі. Професор Ставровський, як віроповіданий Російської імперії, всім своїм еством та діяльністю демонстрував лояльність до влади, послідовно підтримував антипольський табір. Зрозуміло, що його лекції не могли користуватися популярністю серед переважно польських студентів, хоча за відгуками слухачів за змістом вони були цікавими.

Микола Іванович Костомаров (1817–1895)² посідає одне з найпочесніших місць серед представників Школи істориків Університету Св. Володимира. Саме київський період життя та діяльності М.І. Костомарова³, на нашу думку, значущо сформував спрямування всього подальшого його життєвого шляху у становленні як громадянина, історика та вченого. Адже у стінах Університету Св. Володимира відбувалося його становлення як університетського викладача та науковця⁴. Молодий Костомаров був сповнений творчих сил і сподівань, разом із побратимами по Кирило-Мефодіївському товариству мріяв про прекрасне майбутнє для своєї Батьківщини, зокрема, хотів пов'язати своє життя з Університетом та Києвом. М.І. Костомарову випало попрацювати в Університеті Св. Володимира лише із серпня 1846 р. до 30 березня 1847 р., – до арешту за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві⁵.

Цінним джерелом для вивчення життя, наукової, громадської, викладацької діяльності М.І. Костомарова є його спогади, які він залишив у своїй автобіографії. Спомини історика допомагають краще зрозуміти епоху в якій він жив і творив, його сучасників, колег, друзів, зрештою, у спогадах автор

¹ Лиман, С.І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах професора Київського університету Олексія Івановича Ставровського (1811–1882 рр.). – С.37.

² Пінчук, Ю.А. Костомаров Микола Іванович //Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 5: Кон–Кю. – С. 226.

³ Пінчук, Ю.А. М.І. Костомаров у Києві (1844–1847 рр.) //Український історичний журнал, 1992. – № 5. – С. 3-15.

⁴ Костомаров, Н.И. / Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834-1884) / Составлен и издан. под ред.: В.С. Иконников. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 283-2974 Тарасенко, О.О. Школа істориків Університету Св. Володимира: Микола Іванович Костомаров. – С. 127-134.

⁵ Там само.

виявляє своє ставлення до подій свого життя¹. Так, у третьому розділі автобіографії «Учительство и профессура в Киеве» М.І. Костомаров розповів про київський період життя та діяльності², який він вважав одним із найщасливіших у своїй діяльності: «В конце мая (1846 р. – О.Т.) меня известили, что Университет Св. Владимира желает избрать меня в преподаватели русской истории вместо недавно умершего Домбровского, но с тем, чтобы я прочитал в совете пробную лекцию. [...] лекция моя вышла настолько богата сведениями, сколько и примерами свидетельств, приводимых мною в подлинниках: она произвела самое хорошее впечатление. [...] я был принят единогласно и не оказалось ни одного голоса, противного моему избранию. То был один из самых светлых и памятных дней моей жизни. Университетская кафедра давно уже для меня была желанною целью, которой достижения, однако, я не надеялся так скоро. [...] Так началась моя кратковременная профессорская карьера. С тех пор я начал жить в совершенном уединении, погрузившись в занятия историей; время мое поглощалось писанием лекций по русской истории, которых надобно было каждую неделю приготовить четыре. Кроме того я иногда принимался за Богдана Хмельницкого, дополняя написанное мною некоторыми источниками, отысканными в университетской библиотеке. Потом я принялся писать “Славянскую мифологию”, что, впрочем, было частью читаемых мною лекций»³.

У 1863 р. М.І. Костомаров отримав «из Киева приглашение поступить на кафедру русской истории в университете св. Владимира, давно уже оставленную Павловым, и сначала я было согласился, но потом, узнавши, что тогдашний генерал-губернатор Юго-Западного края заявлял университету о своем нежелании в видах политических допускать меня к Киевскому университету по причине возникших на меня обвинений в так называемом “украинофильстве”, сам устранился от предлагаемой мне чести, а Киевский университет св. Владимира прислал мне в знак уважения к моей ученой деятельности диплом доктора истории – на основании правила,

¹ Костомаров, Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – С. 426-651; Тарасенко, О.О. Спогади Миколи Костомарова. – С. 97-102.

² Костомаров, Н. И. Исторические произведения. Автобиография. – С. 461-480.

³ Костомаров, Н. И. Исторические произведения. Автобиография. – С. 476; Тарасенко, О.О. Спогади Миколи Костомарова. – С. 97-102; Тарасенко, О.О. Штрихи до соціокультурного портрету істориків Університету Св. Володимира В. Ф. Домбровського, М. І. Костомарова, П. В. Павлова. – С. 100-112.

предоставляющего университетам давать ученые степени без экзамена и диссертации за труды по части науки»¹.

В университет Св. Володимира, видатний історик розпочав свою викладацьку та наукову діяльність, вперше були поціновані його заслуги: у 1864 р. Миколу Костомарова визнали доктором історії, а в 1884 р. з нагоди святкування святкуючи п'ятидесятиріччя від дня заснування існування навчального закладу вченого було обрано почесним членом Університету. У 1869 р. від Університету істориків знову надійшло запрошення. Однак Міністерство народної освіти не дозволило М.І. Костомарову посісти університетську кафедру та відновити читання своїх курсів. Більше М.І. Костомаров не викладав і повністю зосередився на дослідницькій роботі².

Платон Васильович Павлов (1823–1895)³ був запрошений на вакантну після арешту М.І. Костомарова кафедру російської історії Університету Св. Володимира, на якій працював 12 років – із 1847 по 1859 рік, а його діяльність припадає на другий період становлення Школи істориків Університету Св. Володимира⁴. Учень Павлова був Іван Васильович Лашнюков (1823–1869), професор кафедри російської історії Університету Св. Володимира в 1868 р.⁵

Дисертація 26-річного Платона Павлова «Об историческом значении царствования Бориса Годунова»⁶, захищена в 1849 р., стала помітним явищем тогочасної російської історії, її автор увійшов до кола представників державницької школи в російській історіографії. Учений був наймолодшим

¹ Костомаров, Н. И. Исторические произведения. Автобиография. – С. 596.

² Тарасенко, О.О. Представники народницького напрямку Микола Костомаров та Іван Лашнюков. – С. 64-68.

³ Павлов, П.В. Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) / Составлен и издан под ред. В.С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 533-5374 Шевченко, Л.В., Таран, О.Г. Павлов Платон Васильович // Электронна енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/istoriyi-rosiyyi-kafedra/pavlov-platon-vasyil%60ovych-4> Павлов, Платон Васильевич // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза. И.А. Ефрона. – СПб., 1897. – Т. XXII. – С. 570-571.

⁴ Тарасенко, Ольга. Викладацька діяльність П.В. Павлова в Університеті Св. Володимира у середині XIX ст. // Література та культура Полісся, 2007. – № 38. – С. 236-248.

Тарасенко, О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: Платон Васильович Павлов. – С. 5-30.

⁵ Тарасенко, Ольга. Формування наукових шкіл істориків в Університеті Св. Володимира: Іван Васильович Лашнюков // Київські історичні студії. Збірник наукових праць, 2015. – № 1. – С. 108-114.

⁶ Павлов П.В. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. М., 1850. – 132 с.

доктором наук в історії освіти Російської імперії. Докторську дисертацію П.В. Павлова проаналізували історики К.Д. Кавелін¹, С.М. Соловйов², М.П. Погодін³. Професори Московського університету Т.М. Грановський, П.М. Кудрявцев, С.М. Соловйов, О.М. Бодянский, Ф.І. Буслеев, С.П. Шевиринов, які опонували на диспуті, одночасно вшанували молодого вченого. Цей момент життя історик вважав найщасливішим⁴. Олександр Пипін, оцінюючи результати розвитку російської історичної науки другої чверті XIX ст., назвав Платона Павлова серед помітних представників «нової історичної школи» 40-х років XIX ст., імена яких залишаться довечно в російській історіографії⁵.

Варто нагадати, що наприкінці 1840-х – на початку 1850-х років авторитет історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира був на високому рівні. Тут навчались найкращі студенти. Лекції корифеїв – професорів-просвітителів П.В. Павлова, В.Я. Шульгіна, І.В. Вернадського, М.Х. Бунге відвідували студенти всіх факультетів. Просвітницька атмосфера, створена цими особистостями, формувала майбутніх фахівців, учених, громадських діячів, які на високому рівні продовжували розвивати ідеї своїх вчителів⁶.

П.В. Павлов у своїх поглядах на історію російської держави, наслідуючи російського історика права, одного із співзасновників юридичної школи в російській історіографії К.Д. Кавеліна, піднімав правові питання, виховуючи зі своїх слухачів шанувальників та прихильників державного права й історії російського права. Завдяки П.В. Павлову ці предмети стали улюбленими предметами для багатьох допитливих студентів факультету.

О.В. Романович-Славатинського у спогадах «Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832–1884 гг.», надрукованих у 1903 р.,

¹ Кавелин К.Д. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. Соч. П. Павлова. М., 1850 // Отечественные записки, 1850. – Т. 72. – Ч. 9. – Отд. V. – Критика. – С. 13-30.

² Об историческом значении царствования Бориса Годунова. Соч. П. Павлова. М., 1850 [Текст] // Современник, 1850. – Т. 22. – Ч. 7. – Отд. III. – Критика. – С. 17-26.

³ Погодин М.П. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. Соч. П. Павлова. М., 1850 // Москвитянин, 1850. – Ч. 8. – Кн. II. – Від. IV. – С. 116-135.

⁴ Лемке М. Дело профессора Павлова // Очерки освободительного движения 60-х годов. – СПб., 1908. – С. 7-13. – С. 8.

Тарасенко О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: Платон Васильович Павлов. – С. 5-30.

⁵ Эймонтова Р.Г. Ученый-просветитель П.В. Павлов (60-е годы) // Исторические записки. – 1986. – Т. 113. – С. 208.

⁶ Эймонтова Р.Г. Ученый-просветитель П.В. Павлов (60-е годы). – С. 208-249.

згадував про свої студентські роки, наголошуючи, що справжнє зацікавлення юридичною наукою він виніс із аудиторії професора Павлова, який читав тоді російську історію. Завдячуючи професору Павлову О.В. Романович-Славатинський вирішив продовжувати навчатися на юридичному факультеті та розпочав поглиблене вивчення переважно історії права та державного права: «Русскую историю, также как и историю русской литературы, мы сначала слушали вместе с физико-математиками. Но, понимая, какое значение может иметь эта наука для юриста, профессор Павлов вошел в совет с предложением, чтобы мы, юристы, слушали русскую историю вместе с филологами в течение четырех лет. Едва ли чьи-нибудь лекции так содействовали умственному развитию, как лекции этого профессора. Он тогда был полон юности, красоты и нравственной чистоты. Для Киева он был тем, чем Грановский для Москвы, Каченовский для Харькова – сеятелем истины и добра. Я очень ценил его лекции, и, кажется, не пропустил ни одной из них за все четыре года. Однако справедливости ради требует сказать, что он читал нам не столько русскую историю, сколько историю всемирной цивилизации. Правда, к русской истории относился его прекрасный курс, который он называл “история науки русской истории”, но большая часть его лекций была посвящена выяснению закона взаимности услуг – основного закона, движущего историческими событиями. Он обладал редким даром сжато и ясно выразить суть всякой доктрины, всякой философской системы. Если я, например, вынес из университета понимание Гегеля, то был обязан не Неволину или Пилянкевичу, а лекциям профессора Павлова», – згадував О.В. Романович Славатинський¹.

Студент Василь Авсеєнко писав про професора Павлова: «Он сочетал в себе репутацию уважаемого ученого с ореолом носителя “лучших идей”, призванного управлять молодым поколением в его стремлении общественного и нравственного идеала»².

П.В. Павлов як представник Університету Св. Володимира був відряджений на півтора роки за кордон для вивчення історичних пам'яток. Метою закордонного наукового відрядження вченого, яке тривало із грудня 1856 по вересень 1858 рр., стало порівняльне вивчення археологічних пам'яток європейських народів та поповнення знань із археології у слов'янських землях,

¹ Романович-Славатинський А.В. Моя жизнь и академическая деятельность. – С. 619.

Тарасенко, О.О. Спогади про професора Павлова. – С. 80-85.

² Авсеєнко В.Г. Школьные годы. – С. 723.

Тарасенко О.О. Спогади В. Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира. – С. 81-89.

Німеччині, Італії, Греції, Франції. Перебуваючи в одному з відділів Британського музею у Лондоні, де зберігалися стародавні руські рукописні пам'ятки, професор Павлов розглянув деякі з них і надав у музей коротке пояснення змісту французькою мовою. Оглядаючи старожитності Праги він користувався вказівками відомого славіста Вацлава Ганки. Вивчаючи археологічні зібрання Відня – спілкувався із професором історії мистецтв Віденської академії мистецтв Г. фон Тальбергом, якому завдячував багатьма вказівками й порадами. Перебуваючи в Лондоні у березні 1858 р. П.В. Павлов кілька разів відвідав О.І. Герцена та М.П. Огарьова та прочитав у їхньому домі кілька лекцій з російської історії¹.

Після повернення до Києва П.В. Павлов за дорученням факультету одночасно із курсом російської історії викладав курс історії пластичних мистецтв (необов'язковий для студентів, оскільки кафедра історії та теорії мистецтв на той час ще не існувала).

Як відомо, в середині XIX ст. опозиційна діяльність передової російської інтелігенції, головним чином студентської молоді, значно активізувалася після поразки Російської імперії у Кримській війні та через лібералізацію суспільного життя країни після воцаріння Олександра II. Так, на початку 1856 р. за ініціативи студентів Харківського університету Якова Бекмана, Митрофана Муравського, Петра Єфименка та Петра Завадського в Харкові почало діяти таємне товариство, яке в 1857 р. нараховувало 40 чоловік – студентів із збіднілих дворянських, купецьких і священицьких родин. Своїми найважливішими завданнями товариство ставило повалення самодержавства, скасування кріпацтва й встановлення республіканського або конституційно-монархічного ладу. Для досягнення мети члени товариства пропагували ці ідеї серед селян, робітників, студентства, розповсюджували нелегальні видання, у тому числі часопис «Современник», а також літературний і суспільно-політичний альманах «Полярна звезда» та першу російську революційну газету «Колокол», які видавали О.І. Герцен та М.П. Огарьов у Вільній російській типографії в еміграції у Лондоні. Члени товариства писали революційні прокламації, підпільно випускали рукописний журнал «Свободное слово»².

Керівники товариства встановили зв'язки із радикально настроєним студентством Київського, Московського й Петербурзького університетів,

¹ Тарасенко, Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. – С. 31.

² Таубин Р.А. Я.Н. Бекман и Харьковско-Киевское тайное общество [Текст] /Р.А. Таубин /Революционная ситуация в России 1859-1861. – М., 1963.

діячами польського визвольного та російського революційного рухів, активізували роботу щодо залучення нових членів. Наприкінці 1859 р. товариство налічувало вже 100 чоловік. Члени товариства вимагали участі представників від усього населення у виробленні законів, збільшення кількості навчальних закладів і культурно-освітніх установ, видання журналів національними мовами народів Російської імперії, намагалися встановити зв'язки з О.І. Герценом та М.П. Огарьовим¹.

У червні 1858 р. після виключення 39 студентів із Харківського університету, вони продовжили свою діяльність в Києві та навчання в Університеті Св. Володимира. Студент-медик, згодом земський лікар, публіцист і громадський діяч Веніамін Йосипович Португалов (1834–1896)² пригадував: «... нас главным образом привлекала слава Пирогова. О Павлове мы не слыхали. В Киеве нам скоро представился случай ближе подойти к Пирогову, и он нас буквально очаровал. Не замедлили мы в этом убедиться на деле. Харьковцы в Киеве пользовались особым почетом и уважением товарищей. У меня в квартире составилась большой кружок отборных студентов, собиравшихся по воскресеньям с чисто литературными целями: выписывали лучшие журналы, читали лучшие статьи, спорили, толковали. [...] Таким образом, мы явились в Киев совершенно готовыми, взрослыми молодыми людьми, даже отчасти с определенными мировоззрениями и стремлениями. Вскоре к нам присоединился студент Среткович, серб, впоследствии профессор в Белграде и близкий приятель проф. Павлова. Среткович передал мне желание проф. Павлова лично познакомиться. Так началось наше сближение: кружок студентов, собиравшийся у меня, стал кружком Павлова»³.

¹ Барабой А.З. Харьковско-Киевское революционное тайное общество 1856-60 гг. [Текст] / А.З. Барабой // Исторические записки. – Т. 52. – М., 1955.

Эйдеман Н.Я. Герцен и Харьковско-Киевское революционное общество [Текст] / Н.Я. Эйдеман // Проблемы истории общественного движения и историографии. – М., 1971.

² Португалов, Вениамин Осипович [Текст] // Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона, 1912. – Том 12. Обычай – Проказа. – Стлб. 761–762. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikisource.org/wiki/ЕЭБЕ/Португалов,_Вениамин_Осипович

Португалов В.О. [Текст] / В.О. Португалов / Деятели революционного движения в России: Биобиблиограф. словарь. – М., 1928. – Т. 1. – Ч. 2. – Стлб. 330-332.

Пивоварова Л. М. Публицистика В. О. Португалова: (Факт в научно-популярной публицистике XIX в.) / Единство информации и анализа в публицистике. [Текст] / Л. М. Пивоварова. – Казань, 1974. – С. 75-91.

³ Португалов В.О. Ученик об учителе // Исторические записки. – 1986. – Т. 113. – С. 252.

У 1859 р. за дорученням попечителя Київського навчального округу Миколи Івановича Пирогова (1810–1881)¹, П.В. Павлов керував організацією у Києві перших недільних шкіл для дорослих (робітників, ремісників, службовців).

Задум влаштування недільних шкіл у Києві належав студентів історико-філологічного факультету, члену Київського товариства Феодосію Вороному². 14 вересня 1859 р. група студентів із 17 осіб (Феодосій Вороний, Яків Бекман, Веніамін Португалов та ін.) звернулася до попечителя Київського навчального округу М.І. Пирогова з проханням дозволити відкрити недільну школу. Останній, погодивши це питання з Міністерством народної освіти та київським генерал-губернатором, дозволив студентам відкрити недільну школу в помешканні Києво-Подільського дворянського училища і доручив професору Павлову скеровувати роботу студентів³. У 1859 р. у Києві було відкрито ще дві недільні школи. Енергія професора Павлова та його дружні стосунки з київським студентством стали запорукою їхньої успішної діяльності. Учений був широко й глибоко переконаний, що розповсюдження знань поступово трансформує російське азійське суспільство, студентська молодь шукала в недільних школах революційного збудника.

В.Й. Португалов згадував: «Одна из самых светлых эпох университетской жизни протекла в Киеве в конце 50-х и в начале 60-х годов, когда во главе просвещения стоял бессмертный ученый, педагог и хирург, один из самых выдающихся гуманистов русских – Пирогов. А науку в это же время двигали

Тарасенко О.О. Спогади В.Й. Португалова про професора Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира // Матеріали XII Міжнародної наукової інтернет конференції «Актуальні наукові дослідження сучасності (22-24.12. 2015)». Історія. Збірник наукових праць. Київ, 2015. – С. 77-85.

¹ Микола Іванович Пирогов (1810–1881) – видатний учений, хірург та анатом, засновник військово-польової хірургії, педагог та громадський діяч, член-кореспондент Російської академії наук, попечитель Київського навчального округу у 1858–1861 роках.

² Вороний Феодосій Якович (1837–1910) – студент історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира в 1858–1862 роках, професор Ніжинського ліцею у 1864–1872 роках, директор гімназій у Кишиневі, Бердянську, Прилуках, освітній та громадський діяч.

³ Пирогов Н.И. Уведомление ректору университета о разрешении открыть ежедневную бесплатную школу для начального образования. – С. 309. Пирогов Н.И. Письмо к генерал-губернатору И.И. Васильчикову 24.09.1859 г. Об открытии в Киеве воскресных школ. – С. 409. Письмо 21.11.1859 г. О воскресных школах. – С. 409-410. О надзоре за воскресными школами. – С. 410-411. [Текст] / Н.И. Пирогов / Избранные педагогические сочинения. – М., 1985.

ряд блестящих светил, нигде в России не имевших себе подобных: Меринг¹ – ведал медицину, Шульгин – историю человечества, а незабвенный Платон Васильевич Павлов излагал и рассказывал про историю русского народа. Здесь впервые в Киеве возникла первая воскресная школа. Она – всецело творчество проф. Пл. Вас. Павлова. Ближайшими исполнителями этой мысли был студент Вороной с товарищами – кружок студентов, обожавших своего профессора, с разрешения и при некотором сердечном участии самого Пирогова. Обстоятельства того времени особенно счастливо сложились в Киеве, в 1858 г. мы были еще студентами в Харькове и проф. Павлов проживал за границей»².

Ідею створення недільних шкіл підтримав Т.Г. Шевченко, який надіслав у 1860 р. із Санкт-Петербурга для учнів 50 примірників «Кобзаря», а згодом – спеціально виданий ним у 1861 р. для недільних шкіл «Буквар південноросійський». За короткий час мережею недільних шкіл було охоплено всю Російську імперію, через 3 роки їх було 316.

М.І. Пирогов високо оцінив організацію недільних шкіл. Після від'їзду з Києва, у статті «О воскресных школах» він згадував: «За внедрение воскресных школ взялись первыми малороссы, ревностные поклонники Кулиша и Шевченка, лучшие из лучших учеников профессора Павлова»³.

Студенти активно брали участь в організації недільних шкіл, налагодженні їхньої стабільної роботи й забезпеченні навчальними посібниками. Однак легальна й нелегальна робота студентів тривала недовго. У січні – лютому 1860 рр. 22 члена товариства були заарештовані й засуджено до заслання. Після цього в 1860 р. частини членів товариства, товариство продовжувало діяльність до саморозпуску в 1863 р., деякі члени товариства вступили до загальноросійської народницької організації «Земля і воля»⁴.

Платон Васильович Павлов посідає одне із найпочесніших місць серед діячів освіти, науки і культури, які дієво впливали на формування світогляду різночинної молоді, на її палке бажання зробити особистий внесок у розвиток культурного та суспільно-політичного життя суспільства.

¹ Меринг Фрідріх Фрідріхович (Федір Федорович) (1822–1887) – відомий лікар-практик, із 1857 р. професор приватної патології і терапії, терапевтичної клініки та судової медицини Університету Св. Володимира.

² Португалов В.О. Ученик об учителе. – С. 252.

³ Пирогов Н. И. О воскресных школах // Избранные педагогические сочинения. – М., 1985. – С. 301-309.

⁴ Ястребов, Федор. Революционные демократы на Украине: вторая половина 50-х - начало 60-х годов XIX ст.; отв. ред.: Ф.Е. Лось; АН Украинской ССР, Ин-т истории. – Киев: Изд-во АН УССР, 1960. – 307 с. – С. 269-271.

Особистість професора Павлова промовисто охарактеризував В.Й. Португалов: «Он тогда только что вернулся из Европы, из Парижа и Лондона. Его рассказы о Европе, о личных встречах вызвали у нас восхищение, и он вскоре стал нашим кумиром, нашим идолом, которого мы любили, восхищались им, любили самозабвенно. Школа Павлова и его общения с нами, учениками. Он учил нас нравственности и более всего своим примером. Своей сверхъестественной человечностью, кротостью, отсутствием всяких низменных страстей. [...] Павлов был почитаемый ученый, мыслитель, мудрец, народный вития, умевший "Глаголом жечь сердца юношей!". Это при всем том был неиссякаемый клад знаний. Чего он не знал? И что это была за память? Целые летописи катал наизусть. [...] Сын крестьянки, Павлов глубоко сочувствовал всем реформам и готов был душу свою положить за счастье родного народа. Мы, молодежь, тогда впервые в общении с Павловым постигали, что значит любить свой народ. Все последующие поколения интеллигенции в России не могут желать лучшей и более совершенной фигуры, чем та, которой был Платон Васильевич Павлов»¹.

«Осенью и весной, а потом и во время ваката мы совершали прогулки по городу, он нам объяснял архитектуру киевских зданий, их историческое происхождение и значение, объяснял историю Киева и его достопримечательности и древности. Все это он знал в совершенстве, а для нас это был новый, невиданный мир. Случалось, что мы большим обществом студентов предпринимали прогулки по Днепру в лодке при лунном свете; пели, острили, шутили, но не возбуждались никакими напитками. Павлов не курил, не пил, не играл. Это был человек! Мне теперь 60 лет; я в жизни знал сотни профессоров, писателей, поэтов, чиновников, врачей, просто граждан. Ни до, ни после я не встречал уже "такого" человека не от мира сего, каким был Павлов. Даже думаю, что едва ли за все это время найдется другой, подобный ему. Это просто был святой жизни человек, какого только может нарисовать Ваше высокое воображение о человеке», – відзначав В.Й. Португалов².

Веніамін Йосипович згадував спілкування професора Павлова із студентами: «Он нас учил нравственности... и больше всего своим примером... Своею сверхъестественной гуманностью, кротостью, незлобностью, отсутствием всяких низменных страстей. Ни зависти, ни алчности, ни любостяжания. У него ничего не было, и ему ничего не нужно было. Я не знаю, есть ли в целой Европе еще хотя один такой человек, как Павлов, которому так

¹ Португалов В.О. Ученик об учителе. – С. 252-256.

² Португалов В.О. Ученик об учителе. – С. 252.

было бы чуждо чувство мести и вражды, совершенно недоступные и непостижимые душе Павлова»¹.

В.И. Португалов характеризовал зовнішність учителя: «Павлов был поразительный красавец. Между мужчинами такие красавцы – величайшая редкость, он постоянно пользовался хорошим здоровьем, лицо – кровь с молоком, стройный, высокого роста, брюнет с матовым румянцем, мягкие, нежные черты, глаза, полные огня, ума и доброты, в высшей степени симпатичное выражение лица приковывало к себе внимание всех присутствующих. Речь тихая, плавная, внятная, логическая, а подчас ироническая, добродушная улыбка редко сходила с очаровательных его уст [...] он читал историю в Киевском институте благородных девиц. Можно ли удивляться, что институтки его обожали, когда мы, взрослые студенты, уже вкусивши от древа познания добра и зла, тоже его обожали. Но Павлов никогда не был женат, и я не знаю, были ли в его жизни сердечные увлечения. Я почти убежден, что их не было. Да, мне это казалось несколько неестественным и смущало меня. Однажды я его спросил: "П.В., почему Вы не женитесь?". "Грешный человек, не встретил в жизни умной женщины", – ответил он мне. Теперь я вполне понимаю Павлова, понимаю его идеальные требования... Между тем, он очень сочувствовал образованию и учености женщин и их прогрессивным стремлениям. Мы от него впервые узнали, что в Лондоне женщины сидят на кафедрах и читают лекции. Нам это тогда казалось неестественным, чуть не святотатством. Он же убедил нас, что это лишь ветхозаветный предрассудок, и горой стоял за высшее образование и равенство во всем обоих полов»².

«Домашняя обстановка Павлова в Киеве была до чрезвычайности проста и оригинальна. Обыкновенно две-три комнаты, всегда довольно чистые и никаких украшений.[...] П.В. Павлов аристократически привык соблюдать безукоризненную чистоту во всем и всюду», – пригадував В.И. Португалов. [...] Хотя, как медики, мы не принадлежали к прямым слушателям проф. Павлова, но его лекции посещал весь университет. С напряженным вниманием молодежь всех факультетов следила за каждым словом обожаемого профессора»³.

Пояснючи ідеї соціального та культурного прогресу, П.В. Павлов допомагав молоді усвідомити її високу історичну місію. Свідома інтелігентна

¹ Там само. – С. 253.

² Португалов В.О. Ученик об учителе. – С. 253.

³ Там само. – С. 254.

молодь бачила в його особі не лише спільника, але значною мірою виразника її ідейної позиції.

Через свої погляди П.В. Павлов був під наглядом. 11 грудня 1859 р. професор Павлов був звільнений від посади в Києві і призначений членом Петербурзької археографічної комісії без утримання. 14 лютого 1860 р. в Санкт-Петербурзі його заарештували через справу Харківсько-Київського таємного товариства. Хоча П.В. Павлов був обраний Радою Санкт-Петербурзького університету екстраординарним професором всесвітньої історії, проте протягом 1862–1875 років він не обіймав кафедри в Університеті не обіймав, а був лише на службі в Петербурзькій археографічній комісії.

У грудні 1859 р. П.В. Павлов виголосив прощальну лекцію студентам Університету Св. Володимира, в якій підсумував свої погляди на розуміння історичного процесу, місце та роль молодого покоління у ньому. Вчений відзначав, що історія як суспільна наука повинна сприяти формуванню самосвідомості та викорінювати забобони. Наголосив, що у своїх лекціях намагався розкрити загальні закони розвитку, тому що через усвідомлення руху та взаємозв'язку розвитку суспільства стає більш зрозумілим сучасне і майбутнє. Підсумував, що російська історія належить до історії європейської, подібна до цієї материкової, всесвітньої європейської історії, що на Русі також був родовий побут та патріархально-конституційні основи, які знищила централізація, а освіта, що спочатку була знаряддям уряду, згодом відродила суспільство, створила суспільну думку та свідому інтелігенцію¹.

«В истории европейских государств, – проголошував учений, – мы замечаем, что когда старые учреждения оказываются недееспособными, наступает переворот, сначала умственный, затем материальный, – энциклопедисты и революция. Такое время переживаем сейчас и мы. [...] Мы ждем уже перестройки на более современных основах. Крестьянский вопрос поставило нашу историю так, что у нее два выхода – реформа или революция»².

Просвітник – «шестидесятник» П.В. Павлов вважав, що в історії протесту завжди велику роль відігравали суспільна думка, література та університети, а в майбутньому кожен університет повинен пов'язати свою діяльність з усіма життєвими основами свого краю, інтелігенція якого повинна сприяти його відродженню, студенти – стати провідниками знань і корисних понять суспільства. Обов'язком університетської молоді є зближення вищих класів із

¹ Прощальная лекция пр. П.В.Павлова, студентам Киевского университета, зачит. в декабре 1859 г. //Исторические записки. – 1955. – Т. 52. – С. 265-266. – С. 265.

² Прощальная лекция пр. П.В.Павлова. – С. 265-266.

нижчими, бо тільки передаючи освіту останнім, дворянство може спокутувати хибність своїх діянь¹.

Цей своєрідний заповіт, який віддзеркалював нагальні потреби часу, втілювався в життя свідомою частиною київської університетської молоді завдяки створенню та роботі перших недільних шкіл, діяльності студентської громади 1859-1860 рр., прогресивної української інтелігенції у Старій громаді, науковим інституціям Києва, широким і ґрунтовним дослідженням українського минулого представниками Школи істориків Університету Св. Володимира загалом, а також київській документальній школі істориків під керівництвом В.Б. Антоновича із 70-х років XIX ст. зокрема.

«У нас, — висновував П.В. Павлов, — среди глубокой тьмы, среди безнадежной деятельности, они (университеты — О.Т.) составляют единственное спасение; только одни университеты светят будто маяки»².

У зозмаїтих промовах на прощальному вечері 14 грудня 1859 р., який студенти та викладачі влаштували П.В. Павлову перед його від'їздом до Санкт-Петербурга, йшлося про багатосторонню діяльність і незліченні заслуги «київського Грановського», якому університетська молодь довіряла свої переконання, характер і напрямок думок, від якого набиралася знань із усіх сфер. Студент Левченко звернувся до вченого із проханням бути кореспондентом між Київським і Петербурзьким університетами, діяти від імені першого в їхньому зближенні, організації у північній столиці недільних шкіл і встановленні зв'язку між ними та київськими школами. Як відомо, історик прийняв пропозицію, у Петербурзі став енергійним організатором недільних шкіл³.

«Университет, наука, округ, Европа — все вдруг исчезло: пред ним носился один лишь образ всеграмотного русского народа. Что это была за эпоха! В какое время мы жили: “Весна жизни цветет лишь раз”, — сказал Шиллер... Он очень хорошо знал, что он идол молодежи, что он — наш идол, и ни на волос не зазнавался. Я должен тут снять с него даже тень к[акого] н[ибудь] попрека в политической неблагонадежности. Меньше всего в беседах он касался государственного строя иначе, как исторически; ни единым словом он не выходил из разумного понимания существующего строя. Словом, он и тут был совершенно безупречен. Что касается его нравственных воззрений, то, если в России был человек, который всю жизнь оставался верен принципу,

¹ Прощальная лекция пр. П.В.Павлова. — С. 266.

² Там само.

³ Ястребов, Федор. Революционные демократы на Украине. — С. 269-271.

провозглашенному впоследствии Л. Толстым: “О несопротивлении злу”, то это, конечно, был проф. Павлов», — узагальнював В.Й. Португалов¹.

В.Й. Португалов підсумував: «Недолго длилось наше общение с ним. Около двух лет мы наслаждались этим светлым образом, и в конце 1859 г. [...] он уехал в Петербург. Молодежь в числе около сотни студентов и других поклонников собралась вечером в тесную квартиру, чтоб провести прощальный вечер с обожаемым учителем. Кто провел этот вечер — умрет, не забудет его, и это одно из самых светлых, самых отрадных воспоминаний молодости. Все говорили, как вдохновенные, и всем и каждому в отдельности Павлов отвечал прекрасными речами. Его ораторскому красноречию не было конца... А тосты! Ничего подобного больше уже не было в жизни... Я прожил 60 лет, видел и знал людей от Самары до Петербурга, Парижа, Одессы или Москвы, но равного Павлову не встречал, не знал никого. [...] Все грядущие поколения интеллигенции в России не могут желать лучшего и более совершенного образа, каким был П.В. Павлов»².

М.І. Костомаров у восьмому розділі автобіографії «Студенческие смуты. Закрытие университета. Публичные лекции. Скандал в Думе. Выход в отставку от университетской кафедры» згадував про організацію та проведення у приміщенні Міської думи публічних лекцій кількома професорами, про події, які сталися під час виступу П.В. Павлова 2 березня 1862 р. та після нього³. М.І. Костомаров пригадував: «Февраль (1862 р. — О.Т.) прошел благополучно, но в начале марта наступило неожиданное потрясение. В доме Руадзе на Мойке происходил литературный вечер 5 марта. На этом вечере между прочими участниками читал небольшую статью профессор Платон Васильевич Павлов. Статья называлась «Тысячелетие России» и была небольшим сокращением той статьи, которая в том же году была напечатана в календаре»⁴.

Маємо зауважити, що М.І. Костомаров помилився із датою проведення вечора, який відбувся не 5 березня, а 2 березня 1862 р. Праця П.В. Павлова «Тысячелетие России» була надрукована в «Академическом месяцеслове» за 1862 р. під тією ж назвою.

«Перед началом вечера Павлов, увидя меня, подошел ко мне и дал мне прочитать написанную им статью, спрашивая моего мнения, годится ли она для

¹ Португалов В.О. Ученик об учителе. — С. 255.

² Там само. — С. 256.

³ Костомаров, Н. И. Исторические произведения. Автобиография. — С. 546-560. Тарасенко О. О. Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова. - С. 133-139.

⁴ Костомаров, Н. И. Исторические произведения. Автобиография. — С. 551.

чтения на вечере. Пробежавши ее, я отвечал, что, по моему мнению, она не заключает в себе ничего, способного обратить неблагосклонное внимание властей, и что я вполне разделяю его взгляд на русскую историю», – згадував М.І. Костомаров¹.

«Когда Павлов взошел на кафедру читать свою статью, студенты и другие лица из публики встретили его такими громкими рукоплесканиями, которые с первого раза показывали чрезвычайное сочувствие публики к его личности, сочувствие, которого, правду надобно сказать, он вполне заслуживал как по своей многолетней профессорской деятельности, так и по направлению в науке, весьма нравившемуся тогдашней публике, в особенности же молодой», – продовжував М.І. Костомаров².

«Профессор несколько раз был останавливаем и прерываем рукоплесканиями, более на таких местах, которые могли иметь либеральный смысл и которые могли подать повод к толкованиям в дурном смысле. По окончании чтения, когда Павлова стали вызывать, он произнес текст из Евангелия: “Имеющие уши слышать, да услышат”. Это до чрезвычайности понравилось публике: его наградили самыми бешеными рукоплесканиями, которые побудили его в другой раз повторить то же изречение», – так описував закінчення виступу вченого М.І. Костомаров³.

Отже, 2 березня 1862 р. у публічній лекції під егідою Вільного університету, що був створений професорами Санкт-Петербурзького університету після його закриття і проіснував протягом січня – березня 1862 р., і, хоча перебував під постійним наглядом третього відділення Жандармського управління, Міністерства народної освіти, Міністерства внутрішніх справ, проте збирав на публічні лекції до однієї – двох тисяч слухачів, П.В. Павлов виголосив промову про «Тысячелетие России». У виступі вчений наголосив на тому, що за весь час свого існування Росія була рабовласницькою країною, з потужним централізованим державним апаратом, де завжди придушувалися найменші прояви громадської волі, засудив кріпосницький лад Російської імперії та проблемність і ненадійність селянської реформи 1861 р. Текст лекції був схвалений цензором, який не міг навіть уявити бурхливу реакцію слухачів. Публіка підтримувала лектора галасливими оплесками та криками схвалення. На гучні виклики аудиторії промовець вийшов і, піднявши руку, заявив: «Россия стоит теперь перед бездной, в которую мы все провалимся,

¹ Костомаров, Н. И. Исторические произведения. Автобиография. – С. 551.

² Там само.

³ Там само.

если не обратимся к последнему способу спасения, к сбижению с народом. Кто имеет уши слушать, пусть услышит!»¹.

П.В. Павлов 5 березня 1862 р. був заарештований, а 6 березня цього ж року – висланий у повітове містечко Ветлугу Костромської губернії із забороною на майбутнє проводити публічні лекції, тобто викладати.

«На другой же день мы все узнали, что Павлов арестован и ссылается в Кострому. Студенты-распорядители заволновались и стали ходить к профессорам, представляя, что по этому поводу в виде демонстрации следует прекратить чтение лекций. Некоторые профессора поддались голосу студентов, но я энергически доказывал и тем и другим, что прекращение лекций не имеет никакого смысла, тем более что Павлов навлек на себя нерасположение правительства вовсе не за эти лекции, а по поводу тона чтения, не имевшего к лекциям никакого прямого отношения, и что делать демонстрации вообще в нашем положении нелепо. Я успел отклонить некоторых профессоров от прекращения лекций; по поводу этого вопроса студенты-распорядители собирали несколько раз профессоров в их квартирах и уговаривали прекратить лекции; но я и некоторые другие профессора, принявшие мое мнение, упорно не хотели поддаваться студентам», – оповідав професор Костомаров².

У 1864 р. П.В. Павлов був переведений у Кострому, де працював співробітником «Костромских Губернских Ведомостей». У 1865 р. отримав дозвіл оселитися в Царському Селі, а в 1866 р. – у Санкт-Петербурзі. Із заслання П.В. Павлов повернувся із підірваним здоров'ям, відтак громадської діяльністю не займався. Лише в 1871 р. учений був звільнений з-під нагляду. Заслання 1862 р. відбулось у розквіті його творчих сил. На жаль, тяжкі умови заслання підірвали життєві сили історика і він не зміг після повернення повною мірою розкрити свій потенціал, завершити перервані праці. Постать професора Павлова була непересічною для свого часу³.

Завдяки наполегливим клопотанням професора права Романовича-Славатинського 2 травня 1875 р. П.В. Павлов був затверджений ординарним професором відкритої кафедри історії і теорії мистецтв Університету Св. Володимира, на якій він пропрацював 10 років і облаштував Музей вишуканих

¹ Лемке М. Дело профессора Павлова [Текст] /М. Лемке //Очерки освободительного движения 60-х годов. – СПб., 1908. – С. 7-13. – С. 12-13.

² Костомаров, Н. И. Исторические произведения. Автобиография. – С. 551.

³ Тарасенко О. О. Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова. – С. 133-139.

Васильович Павлов. – С. 5-30.

мистецтв Університету Св. Володимира¹. У 1885 р. П.В. Павлов повернувся до Санкт-Петербурга, де через 10 років помер.

Віталій Якович Шульгін (1822–1878)² був першим істориком випускником Університету Св. Володимира, який почав викладати в *Alma Mater*. Його магістерська дисертація «Взгляд на положение женщины в языческой Руси и на постепенное развитие затворничества женщины в России» дістала схвальний відгук професора Павлова³, який відзначив ґрунтовне вивчення предмета магістрантом, його розум і кмітливість, логічну послідовність висновків. Із серпня 1849 р. В.Я. Шульгін почав працювати на кафедрі всесвітньої історії на допомогу професору Ставровському. У 1858 р. він став в.о. екстраординарного професора по кафедрі всесвітньої історії.

В.Я. Шульгін⁴ викладав курс загальної історії у 1849–1862 рр. та нової історії у 1849–1850 рр. Учений написав низку підручників із стародавньої історії, історії середніх віків і нової історії, першу історію Університету Св. Володимира, уперше запровадив в науковий процес семінарські заняття⁵. За станом здоров'я на початку 1863 р. історик залишив Університет.

О.В. Романович-Славатинський згадував: «Припомним, что Шульгин был украшением университета св. Владимира и что такого профессора истории редко приходилось слышать не только у нас, но и за границей. Осенью 1862 года, по личным и семейным обстоятельствам, он оставил профессию. Его тогдашние слушатели и теперь хорошо помнят его последнюю лекцию по историографии, когда он излагал значение исторических работ братьев Тьери. Рукоплесканиями провожали Шульгина по университетскому коридору, а толпы студентов сопутствовали ему до самого выхода из университета»⁶.

¹ Сторчай О. В. Мистецька освіта в Київському університеті (1834–1924): Монографія. – К.: Щек, 2009. – 335 с.

² Шульгин, В.Я. /Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) /Составлен и издан под. ред. В.С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 760–777.

Левінець, Р.П. Шульгін Віталій Якович / Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/novoyi-ta-novitn%60ovi-istoriyi-/shul%60gyn-vitaliy-yakovych/>

³ Тарасенко Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. – С. 29.

⁴ Тарасенко О.О. Спогади про професора Шульгіна. – С. 207–223.

⁵ Тарасенко Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. – С. 41.

⁶ Романович-Славатинський, А.В. Моя жизнь и академическая деятельность. – С. 189; Тарасенко О.О. Спогади про професора Шульгіна. – С. 207–223.

Необхідно відзначити, що О.В. Романович-Славатинський, який не належав до друзів чи близьких знайомих В.Я. Шульгіна, кількома днями по його смерті неупереджено й високо оцінив його діяльність: «В.Я. Шульгин в течение 13 лет, с 1849 по 1862 г., преподавал всеобщую историю, переходя от древней к новой. С особенной любовью и увлечением он занимался последною; но кто помнит его чтение по истории Древнего Востока, тот может засвидетельствовать, что он был истинным мастером и в истории древней. Он обладал редким талантом лектора – уделом немногих избранников, для которых профессорская деятельность как бы предназначена их природой. Шульгин, можно сказать, был таким прирожденным профессором. В своих лекциях по всеобщей истории он умел в изящной форме, в отчеканенной рельефной фразе художественно воссоздать исторических деятелей и драматизм исторических событий, сокровенный смысл которых он всегда умел разъяснить с точек зрения современной ему исторической науки, на уровне который он всегда стоял сам и держал своих слушателей. В его лекциях под очарованным взором последних проходили совсеми своими индивидуальными особенностями великие исторические фигуры Гума, Лютера, Кальвина, Робеспьера, Наполеона I и др., и во всем своем драматизме развивались такие великие мировые события, как Ренессанс, Реформация, английская и французская революции, конституционно-либеральное движение Западной Европы первой четверти 19 века, параллельно с реакцией. Внутренний и мировой смысл этих событий всегда выяснялся просвещенной, либерально-гуманной мыслью автора»¹.

О.В. Романович-Славатинський узагальнював: «Шульгин обладал удивительной силой владеть своей аудиторией: аудитория сливалась с лектором, переживая вместе с ним изображаемую им историческую эпоху, вместе с ним страдала страданиями изображаемых им исторических героев и радовалась их радостями. Вот почему можно сказать, что если кому-нибудь из воспитанников университета 1849–1862 гг. удалось побывать в многолюдной аудитории покойного, нередко оглашаемой запретными рукоплесканиями очарованных слушателей, для того образ Шульгина-профессора – одно из самых светлых и заветных воспоминаний юных студенческих лет»².

В.Г. Авсеєнко, який навчався на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира в 1859–1863 рр., а в 1864–1866 рр. працював

¹ Віталій Яковлевич Шульгін. Некролог і речи, произнесённые над его гробом. – Киев, 1879. – 40 с. – С. 15–16.

² Віталій Яковлевич Шульгін. Некролог і речи, произнесённые над его гробом. – С. 15–16.

приват-доцентом кафедри всесвітньої історії і читав лекції з нової історії, у своїх спогадах «Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852–1863» про Університет Св. Володимира та його викладачів¹, поділився враженням, яке справляв на нього В.Я. Шульгін: «Виталий Яковлевич Шульгин считался светилем университета. И в самом деле, такие даровитые личности встречаются не часто; по крайней мере в Киеве он был головою выше не только университетского, но и всего образованного городского общества, и едва ли не один обладал широкими взглядами, стоявшими над чертой провинциального мирозерцания. Самая наружность его была очень оригинальная; с горбами спереди и сзади, с лицом столько же некрасивым по чертам, сколько привлекательным по-умному, язвительному выражению, он производил сразу очень сильное впечатление. Я думаю, что физическая уродливость имела влияние на образование его ума и характера, рано обратив его мысли в серьезную сторону и сообщив его натуре чрезвычайную нервную и сердечную впечатлительность, а его уму – склонность к сарказму, к желчи, подчас очень ядовитой и для него самого, и для тех, на кого обращалось его раздражение. Последнее обстоятельство было причиной, что и в университетском муравейнике, и в городском обществе, у Шульгина было не мало врагов; но можно сказать с уверенностью, что все более порядочное, более умное и честное, неизменно стояло на его стороне. Надо заметить притом, что при своей склонности к сарказму, при своем большей части язвительном разговоре, Шульгин обладал очень горячим, любящим сердцем, способным к глубокой привязанности, и вообще был человек очень добрый, всегда готовый на помощь и услугу»².

В.Г. Авсеєнко так характеризував постать В.Я. Шульгіна як професора: «Как профессор, Шульгин обладал огромными дарованиями. [...] никто лучше его не мог справиться с громадной литературой предмета, никто лучше его не умел руководить молодыми людьми, приступающими к специальным занятиям по всеобщей истории. Критические способности его изумляли меня. В мою бытность студентом, он читал, между прочим, библиографию древней истории. Эти лекции могли назваться в полном смысле образцовыми. С необычайною

¹Тарасенко О.О. Спогади В. Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира. – С. 81-89; Тарасенко О.О. Віталій Шульгін за спогадами Василя Авсеєнка. – С. 44-56.

² Авсеєнко, В.Г. Школьные годы. – С. 717; Тарасенко О.О. Віталій Шульгін за спогадами Василя Авсеєнка. – С. 44-56.

Тарасенко О.О. Спогади В.Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира. – С. 81-89.

краткостью и ясностью, с удивительной, чисто-художественной силою определений и характеристик, он знакомил слушателей со всей литературой предмета, давая одним руководящую нить для их занятий, другим восполняя недостаток их собственной начитанности»¹.

Відзначав В.Г. Авсеєнко також дивовижне обдарування В.Я. Шульгіна як промовця: «Притом он в замечательной мере обладал даром слова. Его речь, серьезная, сильная, изящная, не лишенная художественных оттенков, лилась с замечательною легкостью, и ни в одной аудитории яникогда не видел такого напряженного всеобщего внимания. Но в особенности дар слова Шульгина обнаружился на его публичных чтениях по истории французской революции. Возможность раздвинуть рамки предмета и высокий интерес самого предмета, при отсутствии тех условий, которые неизбежно вносят в университетское преподавание некоторую академическую сухость – все это позволило талантливому профессору довести свои чтения, по содержанию и по форме, до такого блеска, что даже пестрая, на половину дамская, аудитория не могла не испытывать артистического наслаждения»².

Згадував В.Г. Авсеєнко і про особисті стосунки із професором Шульгіним: «Мои личные отношения к покойному Виталию Яковлевичу были настолько близки и продолжительны, что я имел случай видеть и оценить его и как профессора, и как редактора “Киевлянина”, и как члена общества, и как человека в его домашней обстановке. Везде он обнаруживал тот же серьезный и вместе блестящий ум, тот же живой интерес ко всему честному, человеческому, то же открытое, горячо-бьющееся сердце, ту же не утомляющуюся потребность деятельности»³.

Оцінив В.Г. Авсеєнко й університетську діяльність В.Я. Шульгіна: «...его преподавание отличалось одною весьма важною особенностью: он считал своею обязанностью помогать занятиям студентов не одним только чтением лекций, но и непосредственным руководством тех из них, которые избирали всеобщую историю предметом своей специальности. У него у первого явилась мысль устроить нечто в роде семинария, на подобие существующих в немецких университетах и в парижской Ecole Normale; эту мысль разделял также Н.Х. Бунге, которому и привелось осуществить ее на деле; Шульгин же, к

¹ Авсеєнко, В.Г. Школьные годы. – С. 717.

² Там само. – С. 718; Тарасенко О.О. Віталій Шульгін за спогадами Василя Авсеєнка. – С. 44-56; Тарасенко О.О. Спогади В.Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира. – С. 81-89.

³ Авсеєнко, В.Г. Школьные годы. – С. 718.

величайшей потере для университета, в 1861 году вышел в отставку. Тем не менее у себя дома, в ограниченных, конечно, размерах, он был настоящим руководителем исторического семинария, и его беседы, его советы, его всегдашняя готовность снабдить всякого желающего книгой из своей прекрасной библиотеки – без сомнения памятни всем моим товарищам. Виталий Яковлевич считал, как бы своим нравственным и служебным долгом создать себе преемника из среды собственных слушателей, и, действительно, покидая университет, имел возможность представить совету двух студентов, посвятивших себя специальным занятиям по всеобщей истории»¹.

Цими студентами були Василь Авсеєнко та Михайло Драгоманов. Василь Авсеєнко протягом 1863–1864 рр. працював на кафедрі всесвітньої історії приват-доцентом. Михайло Драгоманов (1841–1895) за рекомендацією В.Я. Шульгіна посів посаду приват-доцента, а згодом – доцента Університету і відпрацював у навчальному закладі 11 років².

Вивчення соціокультурних характеристик В.Ф. Циха, В.Ф. Домбровського, О.І. Ставровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова, В.Я. Шульгіна уможливило дослідити історію становлення Школи істориків Університету Св. Володимира середини 30-х – початку 60-х років XIX ст., глибше осмислити їхнє життя, викладацьку, наукову, просвітницьку діяльність у започаткуванні ними традицій Школи істориків та усвідомити спадкоємність цих традицій у цілому.

Підсумуємо. Усі шестеро істориків прийшли в Університет Св. Володимира молодими: Володимир Циху було 29 років, Василю Домбровському – 28, Олександру Ставровському – 25, Миколі Костомарову – 29, Платону Павлову – 24, Віталію Шульгіну – 27. Усі шестеро істориків були переповнені бажанням працювати задля користі просвіти й науки, своєю подвижницькою діяльністю надихали оточуючих на вивчення всесвітньої і російської історії та історії рідного краю.

В.Ф. Цих та В.Ф. Домбровський передчасно пішли з життя у 32 та 35 років і не реалізували свого багатообіцяючого потенціалу.

Тридцятирічного М.І. Костомарова, який мріяв усе подальше життя прожити в Києві та присвятити себе праці в Університеті, через участь у Кирило-Мефодіївському товаристві заарештували у день його весілля. Микола

¹ Авсеєнко, В.Г. Школьные годы. – С. 718.

² Тарасенко О.О. Віталій Шульгін за спогадами Василя Авсеєнка. – С. 44-56; Тарасенко О.О. Спогади В. Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира. – С. 81-89.

Іванович дуже прагнув повернутись у Київ в Університет, але так і не зміг цього зробити.

О.І. Ставровський, єдиний із шести істориків, 30 років відпрацював в Університеті Св. Володимира, у 55 років вийшов у відставку із званням заслуженого екстра-ординарного професора та підвищеною пенсією.

П.В. Павлов у 36 років за його відкриті вільнодумні погляди та просвітницьку діяльність посередині навчального року був переведений владою до Санкт-Петербургу та засланий у Костромську губернію без права викладатина. Це сталося, на вершині кар'єри вченого, який заслужив приязнь й глибоке шанування студентів, своїми працями, активною викладацькою та громадсько-просвітницькою діяльністю й особистим прикладом впливав на формування їхнього світогляду.

В.Я. Шульгін на 41 році життя, здобувши велику повагу і любов студентів, залишив викладання у закладі за станом здоров'я і не зміг повернутися назад.

Особистості істориків Володимира Францовича Циха, Василя Федоровича Домбровського, Миколи Івановича Костомарова, Олексія Івановича Ставровського, Платона Васильовича Павлова, Віталія Яковича Шульгіна були непересічними для свого часу. Ці історики започаткували та формували перший та другий періоди становлення Школи істориків Університету Св. Володимира, своєю різноплановою діяльністю засвідчили культ знань, високу ерудицію, загальну культуру і прагнення творити, навчали майбутніх талановитих фахівців і дослідників, виховували молоду генерацію громадян, навчали молодь широко й неупереджено мислити, надихали вивчати російську та всесвітню історію, історію і культуру рідного краю, що сприяло започаткуванню традицій Школи істориків Університету Св. Володимира.